

Sivistystarve ja kansanopistot

Kirjoitus on raportti Kansanopistoyhdistyksen aloitteesta keväällä 2009 käydyistä keskusteluista, joiden oli määrä herättää kansanopistoissa keskustelua kansanopistojen ylläpitämislupien uusimisesta. Sen taustana on ajatus, että kansanopistojen kehittämiseksi on tärkeää 1) selkeyttää opistojen luonnetta sivistystyön yhteisönä, 2) istuttaa kansanopistojen toiminta selkeästi olemassa olevaan sivistystarpeeseen ja 3) vahvistaa opistojen kykyä vastata ajankohtaisiin haasteisiin.

Raportin sisältö on muotoutunut keskusteluissa evankelisten avainopistojen (21.1., 12.5.), ruotsinkielisten opistojen (2.3.), G-opistojen (9.3), herännäisopistojen (17.3), diakoniaopistojen (31.3.) ja yhteiskunnallisten opistojen (24.4) sekä eräiden opistojen hallintojen kanssa.

Kansanopisto sivistisyhteisönä

Kansanopisto on aina korostanut yleis- ja ammattisivistävän opetuksen lisäksi sitä, että sillä on formaalista koulutusta laajempi sivistys-, sosiaalistamis- ja identiteettitehtävä. Monet opistot toimivat omien arvoyhteisöjensä sivistyskeskuksina. Suomessa sivistysajatuksella on vahvat juuret. Välivaiheen jälkeen sivistys on taas aktiivisen kiinnostuksen kohteena myös opetushallinnossa.

Kansanopistojen arvopohjainen, yhteisöllinen ja vuorovaikutukseen perustuva toiminta luo ainutlaatuisen arvokkaan oppimisen, sivistymisen ja sosiaalistumisen oppimisympäristön. Sen pedagoginen ote kykenee kohtaamaan ja korjaamaan monia nykyihmisen kohtaamia ongelmia.

Sivistyksestä on useita määritelmiä, mikä osoittaa ilmiön monimuotoisuutta ja rikkautta. Niillä kaikilla on yhteinen ydin: ajatus *uutta luovasta toiminnasta*. Sivistys on muotoutumista, hahmon rakentamista ja uuden luomista. Se pyrkii ylittämään olemassa olevan ja tähtäämään kohti edistyneempiä elämänmuotoja.

Kolmen vuosisadan ajan sivistykseen on liitetty se yhteiskunnallisesti kauaskantoinen ulottuvuus, että sivistys kuuluu kaikille. Sivistys ei jaa erikoisoikeuksia eikä sulje ketään pois.

Sivistyspedagoginen peruseriaate on, että jokainen ihminen on sivistyskykyinen. Synnynnäinen mahdollisuus sivistymiseen ei kuitenkaan toteudu itsestään. Sivistymiseen tarvitaan kannustava pedagoginen vuorovaikutus ja inhimillistä kasvua tukevat virikkeiset ympäristöolot.

Historian tunteminen ja sosialisatio luovat sivistymisen pohjaa. Sosialisatian tulosta on toimintakykyisyys yhteiskunnassa ja siinä tarvittavat kansalaisen tiedot, taidot, arvot, asenteet ja sosiaaliset kompetenssit. Sosialisatio uusintaa yhteiskuntaa, mutta sivistys uudistaa sitä.

Sivistymisessä ihminen aktiivisena toimijana alkaa omaehtoisesti määrittää itseään ja suhdettaan ympäröivään maailmaan ja sen toimintatapoihin. Yksilön kannalta sivistyminen on vapaata, luovaa ja koko ajan käynnissä olevaa henkilökohtaista kasvua. Ulkopuolinen ei voi suunnitella tai ennakoita yksilöllisiä ominaispiirteitä ja itse kunkin potentiaaleja.

Sivistys- ja sosialisaatiotehtävien onnistumisen vahvistaa yksilöllistä minuutta ja identiteettiä; kasvavasta tulee itsenäiseen ajatteluun ja uutta luovaan toimintaan kykenevä persoonallisuus.

Yksilöllinen ja yhteisöllinen sivistys

Sivistyksessä on kaksi puolta: yksilöllinen sivistymisen prosessi ja toisaalta prosessin tuloksista historian saatossa kehittyneet arvoyhteisöt. Sivistisyhteisöihin viittaavat käsitteet kuten länsimainen, eurooppalainen, suomalainen, humanistinen, luonnontieteellinen, uskonnollinen, poliittinen jne. sivistys. Usein näissä on alaryhmiä ja painotuksia osana sivistyksen rikkautta.

Jotkut opistot toimivat arvoyhteisöjensä henkisinä ja luovan työn keskuksina. Arvoyhteisöt tukevat sivistymistä. Vastaavasti elävä sivistymisen prosessi pitää arvoyhteisöjä kehittyvinä.

Oleellista pohjoismaisessa näkemyksessä on, ettei valtio määrittele ”oikeaa” sivistystä. Sen sijaan moniarvoinen valtio tukee eri arvopohjilta toimivaa sivistystyötä. Tällä on merkitys myös demokratian kannalta. Valtio antaa kansansivistystyötä tukemalla mahdollisuuden sille, että kansa organisoii itse opintonsa ja niin sanotusti sivistää itse itsensä.

Kansanopistomenetelmä ja sivistyspedagogia

Koulutuksen ja sivistyksen eron tarkastelu on sivistystyön ja sivistyspedagogiikan kannalta valaiseva. Koulutukseen tähtäävä kasvatus on tietoista, usein ennalta tehdyn suunnitelman mukaista, mitattavaa ja koulutuksena tutkintoon johtavaa vaikuttamista kasvatettavaan.

Sivistyspedagogiikan ydintä on sivistymiselle luotava tahdikas, suotuinen ja kannustava ympäristö. Vanhastaan sivistisyhteydessä on puhuttu itsen kehittämisestä tai itsekasvatuksesta, ”kasvamaan saattamisesta” tai – kuten sivistystyön uudessa lakiehdotuksessa - omaehtoisesta oppimisesta.

Sivistymisensä jokainen tekee itse; sivistyspedagogian tulee tukea ajattelu- ja arvostelukyvyn kehittymistä, avoimuutta ja luovuutta sekä vuorovaikutus-, yhteistyö- ja kommunikaatiotaitoja.

Kansanopiston kokonaispedagogiikka (tai kansanopistomenetelmä) on erityinen tapa yhdistää koulutus ja sivistys. Alkuajan grundtvigilainen kansanopisto keskittyi sivistysprosessiin jopa niin, ettei se antanut muistamista mittaavia todistuksia tai tutkintoja.

Kansansivistystyö on toimintansa kaksoisluonteen vuoksi välttänyt käyttämästä sanaa koulutus ja nimittänyt kokonaisuutta opinnoiksi tai opintotoiminnaksi.

Sivistyminen on vanhastaan jaettu kahteen osaan, *ihmiseen* ja *kansalaiseen*. Sivistyvä ihminen kehittää monipuolisesti itsessään olevia potentiaaleja. Kansalaisuus alkaa lähisuhteiden ”sydämen

sivistyksestä” ja etenee omaehtoiseen yhteiskunnalliseen toimintakykyisyyteen lähiyhteisöissä ja edelleen Suomen, EU:n ja maailmankansalaisena.

Suomen kansanopistoissa on kehitetty koko toiminnan ajan sivistyspedagogiikan osaamista. Keskiössä on sivistysprosessille suotuista ja kannustava oppimisympäristö. Sen osia ovat (1) erityinen opettajien ja oppilaiden välinen tahdikas, arvostava, vapauden hengessä toimiva ja kritiikkiin salliva suhde ilman ”herranoikkuja”, (2) runsas yhdessä oppimisen, keskustelun ja dialogin käyttö oppimista tukevana menetelmänä ja (3) usein runsas yhdessä tekeminen oppilaskuntatoimintana tai kulttuurin ja sosiaalityön hankkeina. Grundtvigilaisen opiston tunnuksena olivat *elävä sana*, joka luo *elävän vuorovaikutuksen*.

Tärkeä sivistyshavainto on, että itsekasvatus ei ole yksinkasvamista. Keskustelu, dialogi ja yhteistyö ovat keskeinen sivistymisen työssija. Internaatin yhteisölliset ja osallistavat puitteet tukevat tehokkaasti sivistymistä, mikä vahvistaa kansanopistoa sivistisyhteisönä.

Sivistyspedagogiikan tulokset, muun muassa itsenäinen ajattelu- ja omaehtoinen toimintakyky ihmisenä ja kansalaisena, ovat ihmiselle ja yhteiskunnalle tärkeitä. Sivistys on innovatiivisuutta; ihmiset ja yhteisöt pystyvät kehittämään ongelmiinsa luovia ratkaisuja.

Oleellisia kysymyksiä ovat seuraavat. Mitä minä itse ajattelen? Miksi minä olen olemassa? Mitä lahjojani minä voisin kehittää? Miten osaan toimia yhdessä toisten kanssa?

Sivistyspedagogiikan perintö on arvokas osa kasvatusta Suomessa. Internaatti on hyvä kasvun yhteisö. Oleellista on silti sivistysprosessin tukeminen, ei asumismuoto. Suurelta osin jatkoon suositukset perustuvat sivistysopetuksen tarjoamiin mahdollisuuksiin. - Itsensä kehittäminen varattomuuden sitä estämättä on perustuslaissa suojattu perusoikeus.

Sivistystarve

Tämä esitys pyrkii istuttamaan kansanopistojen työtä nykyajan sivistystarpeeseen. Mitä ovat ne ongelmat, joissa tarvitaan tietoa, taitoa ja uusia luovia ratkaisuja? G. H. von Wrightin mukaan ”olento tarvitsee sitä, mitä vailla sen on paha olla”. Tämän mukaan tarve ei ole yksinomaan arvoarvostelma, vaan periaatteessa todennettava tosiasia.

Halu ja tarve ovat eri asioita; ihminen voi haluta sitä, mitä hän tarvitsee, mutta näin ei ole aina. Halu voi kohdistua myös keinotekoisiiin tarpeisiin ja johonkin, jonka tuloksena hänellä on tosiasiallisesti paha olla. Ihminen voi myös oppia haluamaan sitä, mitä hän tarvitsee.

Tarve on käsitteenä epämääräinen, mutta sitäkin tärkeämpi sivistyspohdinnan kohde. Kenellä on oikeus sanoa, mitä me tarvitsemme? Onko meillä sivistystarpeita, joiden huomiotta jättäminen saa aikaan pahaa oloa? Mitä todella tarvitsemme, jotta meillä olisi hyvä olla?

Asiaa hyvinvoinnin kannalta tulkinnut Erik Allardt sanoo, että tarpeet voidaan todeta tutkimalla (1) huonoja olosuhteita tai kärsimysten syitä, (2) yhteisöllisiä ja poliittisia pyrkimyksiä ja (3) hyviä ja

huonoja olosuhteita koskevia arvostuksia.

Kaikki näkökulmat ovat tärkeitä myös sivistystarpeen pohdinnassa. Monet nykyajan kärsimykset masennuksesta työuupumukseen ja ihmissuhdevaikeuksista päihteiden käyttöön saavat taustansa siitä, että tutkintotavoitteinen koulutus ei jätä tilaa sivistykselle. Seuraavassa keskitytään kuitenkin poliittisiin pyrkimyksiin. Tässä sivistystarve ankkuroituu sivistystyön valtiosuutta koskevan lain tarkoituksenympäristöön.

Uudistettava tarkoitus ja tehtävät

Ehdotus uusittavan lain mukaiseksi sivistystyön tarkoitukseksi ja tehtäviksi sisältää seuraavat elementit.

Tarkoitus:

- *elinkäinen oppiminen toimintaperiaatteena*
- yhteiskunnan eheys, tasa-arvo ja aktiivinen kansalaisuus

Tehtävät

- ihmisen monipuolinen kehittyminen, hyvinvointi, kansanvaltaisuus, moniarvoisuus, kestävä kehitys, monikulttuurisuus ja kansainvälisyys

Lisäksi sanotaan, että vapaassa sivistystyössä korostuu

- omaehtoinen oppiminen, yhteisöllisyys ja osallisuus.

Tarkoituksen tarkastelua

Ehdotuksesta näkyy, miten yksi heiluri on heilahtanut. Viime vuosikymmenien ajan sivistystyö keskittyi lähes yksipuolisesti persoonallisuuden kehittämiseen. Nyt uusittu toiminnan tarkoitus siirtää pääpainon kansalaisen puolelle.

Kansanopistojen kannalta on oleellista ylläpitää tasapainoista sivistysnäkemystä niin, että se ottaa huomioon molemmat puolet. Olisi hyvä, jos sivistystyön klassinen ajatus ihmisen (tiedollisten, taiteellisten, eettisten, kätevyiden, jne.) potentiaalien kehittämisenä olisi jatkossakin sivistystyön johtotähti. Sitä tarvitaan myös kansalaisuuden pohjaksi. Kansansivistyksen ”isä” J. G. Herder piti tavoitteena sitä, että ihminen kehittää itseään välineeksi muita ihmisiä varten.

Lakiehdotus kertoo hätähuutona sen, mistä on puhe ja puute. Suuri haaste on yhteiskunnan eheys. Sen uhkana ovat kasvava eriarvoisuus ja epätasainen aktiivinen kansalaisuus. Koulutuspolitiikan kannalta oleellinen havainto on, että eriarvoisuudella on vahva yhteys koulutuksen pituuteen, liittyykö eriarvoisuus taloudelliseen ja työmarkkina-asemaan, kansalaisosallistumiseen, poliittisiin resursseihin, terveyteen tms.

Tämä herättää kysymyksen, voiko tasa-arvoa lisätä sivistykselle tilaa jättävän koulutuksen keinoin? Voiko yhteisöllinen sivistystyö olla vastaus niiden ihmisten tarpeisiin, jotka syystä tai toisesta eivät saavuta laajoja yksilön ponnistuksiin perustuvia formaaleja oppimistuloksia?

Tehtävänannossa korostuu toiminta elinikäisen oppimisen periaatteen pohjalta. Periaate korostaa oppimista koko elämän ajan jatkuvana prosessina. Niin ikään se pitää kaikkea oppimista arvokkaana, tapahtuipa se formaalissa koulutuksessa, nonformaalisissa opinnoissa tai arkipäivän oppimisena. Etenkin jälkimmäisille on oleellista, minkälainen oppimisen perusta ihmisellä yleissivistävän koulutuksen pohjalta on. Tämän perustan vahvistaminen on etenkin tasa-arvon kannalta yksi elinikäisen oppimisen keskeisiä tavoitteita. Muuten elinikäisen oppimisen tavoitteet esitetään yleensä nelikohtaisena luettelona. Suomessa asiaa pohtineen komitean Oppimisen ilo - raportin mukaan tavoitteita ovat

- persoonallisen kehityksen tukeminen,
- demokraattisten arvojen vahvistaminen,
- toimivien yhteisöjen ja sosiaalisen yhteenkuuluvuuden ylläpitäminen ja
- innovaatioiden, tuottavuuden ja kansallisen kilpailukyvyn edistäminen.

Tavoitteista erityisesti kolme ensimmäistä ovat painotetusti sivistyskysymyksiä ja sopivat hyvin kansanopistoille. Neljäskin sopii; jos kolmessa ensimmäisessä epäonnistutaan ei neljännestäkään tule mitään. Lisäksi monet opistot antavat ammattisivistävää opetusta. Niin ikään omaehtoinen oppiminen, yhteisöllisyys ja osallisuus ovat vanhastaan olleet kansanopistopedagogiikan menetelmiä. Opistoissa kannattaa kehittää elävä käsitys siitä, mitä elinikäinen oppiminen on.

Lakiehdotuksen mukaiset tavoitteet, yhteiskunnan eheys, tasa-arvo ja aktiivinen kansalaisuus, painottavat hieman eri tavoin samoja tavoitteita kuin elinikäinen oppiminen. Sivistystyön asiallinen ydin juurtuu syvälle uudempaan koulutuspoliittiseen ajatteluun. Jatkon kannalta oleellista on selvittää yhteiskunnan tila suhteessa laissa kuvattuihin tehtäviin ja tunnistaa tätä kautta olemassa oleva **sivistystarve**. Sivistystarve muodostaa pohjan myös kansanopistojen perustelulle ja sitä kautta niiden ylläpitöluville. Ylläpitölupien merkityksen voi odottaa kasvavan, siksikin että ne ovat valtion keino vaikuttaa muuten vapaaseen sivistystyöhön.

Lakiehdotuksen antamat tehtävät on muokaten koottu seuraavaksi asetelmaksi niin, että se antaa pohjan suunnitella opistojen ja opistoryhmien tehtäviä.

ASETELMA SIVISTYSTYÖN TEHTÄVISTÄ

Eheys, tasa-arvo

- oppimisen perusta
- opinnollinen kuntoutus
- erityistarpeet

SIVISTYS

Ahtisaari-tehtävät

- rauha, kehitys
- maailmankansalaisuus

Kansanvalta

- yhteisöllisyys
- demokratia

KANSANLIIKE

Kestävä kehitys

- ilmastonmuutos
- elämäntapa

Monikulttuurisuus

- mamu, kulttuurien vuorovaikutus

SEUTU, ALUE

Hyvinvointi

- terveys, liikunta
- työyhteisöt

Sivistystarve on seuraavassa kuvattu viittauksin. Jatkossa siihen tulisi panna paljon huomiota ja vastuuttaa jokin taho sivistystarvebarometrin ylläpitämisestä. Taustaksi tarvitaan tutkimusta siitä, miten sivistystyö voi vastata sivistystarpeeseen.

Opistotyön ydin

Kansanopistotyön ydintä on edistää opiston aatteellisen taustan mukaisesti sivistystä ja toisaalta toteuttaa opiston kansanliiketaustan antamia tehtäviä. Keskeiset opistoryhmät ovat käynnistäneet prosessin, jolla ne määrittävät omaa työtään pohjaavan sivistyskäsityksen. Sen merkitys on korvaamaton opiston ja sen henkilöstön identiteetille ja lupauksena opiston opiskelijoille. Kansanopiston etu muihin oppilaitoksiin verrattuna on sen mahdollisuus arvopohjaisuuteen ja tämä etu kannattaa käyttää täysimääräisesti hyväksi.

Sivistysnäkemys määrittää sitä, minkälaisena sivistisyhteisönä opisto itsensä näkee. Se kirjaa käsityksen siitä, mitä opisto pitää arvokkaana ihmisen ja persoonallisuuden kehityksenä. Moni opisto korostaa esteettistä ja eettistä kasvua. Sivistysnäkemys voi käsitellä myös yhteisön korostamia ja kasvatuksessa näkyviä arvoja.

Kansanliiketausta antaa arvoja, mutta myös tehtäviä, joissa opisto voi opintotoiminnan avulla tukea ja edistää kansanliikkeen tavoitteita. Oman taustan lisäksi kannattaa arvioida, voiko opisto palvella taustaan soveltuvia muita kansanliikkeitä ja kenties vetää ne mukaan opiston taustayhteisöön. Myös sidosryhmät tulisi saada mukaan sivistystyöhön.

Yksi suunnittelun lähtökohta on paikallinen tai alueellinen sivistystarve. Kansanopisto voi luoda uuden paikallisuuden malleja. Alueen palvelu saattaa tarjota tehtävän myös niille opistoille, jotka ovat kaukana keskuksista ja jotka voivat "sivistyksen jälkivartioina" toimia monipuolisena paikallisena aikuiskouluttajana.

Opistotyön ydin nivoutuu opiston pedagogiaan, jossa yhdessä oppimisella (internaatilla, sosiaalipedagogiikalla) on keskeinen osuus. Sille kannattaisi kehittää yksi kaikkien käyttämä ja kansanopiston työn erityislaatua kuvaava yleisnimi, esimerkiksi sivistyspedagogiikka, Ruotsin mallin mukaan kokonaispedagogiikka tai kansanopistomenetelmä. Yksi haaste on kehittää todistuksia, jotka tekevät mahdolliseksi opitun tunnustamisen muissa opinnoissa tai työssä. Jotkut kokeilut (Västra Nylands folkhögskola) osoittavat, että myös sivistys on mahdollista kuvata Bolognan prosessin mukaisin menetelmin.

Tehtäväkimppuja

Vanha viisaus on, että se palveluntarjoaja menestyy, joka parhaiten ratkaisee asiakkaan ongelmia. Kansanopistojen asiakkaat jakautuvat kahtia: (1) ihmisiin, jotka ovat valmiita maksamaan oman osuutensa sivistystarpeensa mukaisista opinnoista ja (2) yhteiskuntaan, joka pyrkii vapaata sivistystyötä tukemalla ratkaisemaan yhteiskunnan ongelmia. Edelliset ovat selkeämmin opistokohtaisia, joten seuraavan päähuomio on jälkimmäisessä.

Yhteiskunnan eheyttä ja tasa-arvoa koskeva tehtävä on laaja kysymyskimppu. Sen taustana on koulutukseen perustuvien ja siitä lähes kaikille elämänaloille heijastuvien erojen kasvu. Elinikäisen oppimisen ajattelun pohjalta oleellista on vahvistaa niukan koulutuksen saaneiden oppimisen perustaa ja usein myös elämänhallintaa niin, että ne mahdollistavat jatko-opinnot ja kehittymisen muuttuvan yhteiskunnan ja työelämän mukana. Erityinen kysymys on opinnollinen kuntoutus, joka luo sillan (mielenterveyden, riippuvuuksien ym.) hoidon ja toisaalta ammatillisen koulutuksen ja työelämän väliin. Vamma, sairaus tai muuten syntynyt erityistarve voivat vaatia

omat sivistyksellistä tasa-arvoa lisäävät toimensa. Oma kysymyksensä on syrjäytymisen korjaaminen ja seurausten lievittäminen. Näissä oleellista on kehittää samalla tarpeenmukaista ja sivistymisen prosessia kannustavaa pedagogiaa.

Kansanvalta on toinen laaja kysymyskimppu. Kaikille kansanopistoille yhteinen kysymys on, miten kansanvalta toteutuu opiston sisällä. Miten opisto voi harjaannuttaa oppilaita demokratian asenteisiin? Miten se kehittää aktiivisen kansalaisuuden kompetensseja, esimerkkeinä kyky elää yhdessä toisten kanssa, kyky neuvotella, kyky kommunikaatioon ja dialogiin, kyky ratkaista ristiriitoja ilman väkivaltaa, kyky ottaa osaa julkiseen keskusteluun ja kyky tunnistaa ja hyväksyä erilaisuutta? Kansanopisto voi tukea ja kehittää yhteisöjä ja niissä sosiaalista pääomaa (perhe, muut lähiyhteisöt, paikallisuus, seurakunnat, järjestöt ja muut kansalaisyhteiskunnan yhteisöt, työyhteisöt). Oman taustansa mukaisesti opisto voi kehittää aktiivista ja/tai demokraattista kansalaisuutta. Edellinen kohdistuu yhteisölliseen aktiivisuuteen ja jälkimmäinen yhteiskunnan päätöksentekoon sen eri tasoilla (paikallinen, kansallinen, EU:n ja maailmantaso).

Monikulttuurisuus on kansainvälinen, kansallinen ja paikallinen kasvava haaste. Erityinen paino tulee panna siihen, että toisenlaisista oloista ja yhteiskunnista tulevat maahanmuuttajat saavat mahdollisuuden sivistystasoon, jolla tosiasiaa pärjää pohjoismaisessa yhteiskunnassa. Kansansivistystyö tukee sitä, että kulttuurit voivat kehittyä kukin omalta pohjaltaan, että ne kykenevät dialogiin ja vuorovaikutukseen toistensa kanssa ja että kaikki suomalaiset voisivat saman kansan tasa-arvoisina jäseninä ohjata demokratian periaatteiden mukaan asuinmaataan. Kielen ja kulttuurin ohella maahanmuuttajille tulee antaa perustavat kansalaistiedot (esim. perustuslain tuntemus) ja -taidot. Monikulttuurinen yhteiskunta ei voi olla monilakinen.

Ahtisaari-tehtävät on horisontin avaava työnimi sisällöille, jotka nousevat uuteen lakiin tulevasta kansainvälisyydestä. Kehitysyhteistyö (lähetystyö) on perinteisesti tärkeä virittäjä. Arvokkaita lähtökohtia tarjoavat maailmankansalaisuus ja opiston taustayhteisön kansainväliset yhteydet ja tehtävät. Niin ikään Euroopan Unionin kansalaisuus tarjoaa suuren joukon sivistystehtäviä. Pohjoismaisissa yhteiskunnissa juuri kansansivistystyö toi toivon aikansa yhteiskunnan ”syville riveille”. Voisiko se olla mahdollisuus niille noin miljardille maapallon nuorelle, jolla nyt ei ole mitään tulevaisuuden toivoa eikä työtä?

Kestävä kehitys on yksi aikakauden suurista ja syvälle yhteiskuntaan ulottuvista haasteista, joissa sivistystyö voi auttaa kohtaamaan pelkoja ja kehittää kestävän kehityksen mukaista elämäntapaa. Ehkä kiireisin on tarve siirtyä vähähiiliseen elämänmalliin. Saattaa olla, että lähivuosina tämä tehtävä nousee kaikkia muita tärkeämmäksi. Kestävä kehitys näyttää edellyttävän useita sellaisia perusuonteisia muutoksia, joihin me emme vielä ole asenteellisesti valmiita. Sitäkin tärkeämpää on luoda uutta asennepohjaa ja kehittää uusia käytännön ratkaisuja. Lopulta kysymys on, mitä on sellainen hyvä elämä, joka ei perustu kasvuun ja jossa toiminta sopeutuu luonnon kestokykyyn.

Hyvinvointi avaa tärkeitä teemoja kansanterveydestä työyhteisöihin ja rappeutumissairauksista työuupumukseen. Oleellista on tunnistaa pahoinvointi ja miettiä, mihin sivistystyö voi toimia lääkkeenä. Hyvinvoinnin heikkenemisen syitä voivat olla sosiaalisten kontaktien heikkeneminen, epäterveet (ruokailu- tms.) tottumukset, alkoholi ja huumeet, työstressi, sairauspoissaolot ja psykososiaaliset sairaudet, yksinhuoltajien elämäntilanne, ihmissuhdevaikeudet, perhe-elämän ongelmat jne. Oma kysymyksensä on kasvavan eläkeläisväestön henkiset, sosiaaliset ja terveystarpeet. Usein sivistyspainotteinen koulutusjakso on näihin täsmälääke. Sivistystyö voi tukea yksilöllistä identiteettiä ja minäkuva, lisätä sosiaalista pääomaa ja kehittää kykyä ottaa

vastuuta. Se voi toimia kuntoutuksen, itseapuryhmien, lähimmäistyön ja potilasyhdistysten tukena. Niin ikään se voi korjata vahingollisia ravintotottumuksia ja tukea liikuntaharrastusta.

Konkreettisia toimenpide-ehdotuksia

On tärkeää säilyttää sivistystyön vapaus, monimuotoisuus ja herkkyys tunnistaa uusia koulutus- ja sivistystarpeita. Silti tämä ei estä sitä, että kansanopistojen ainutlaatuista oppimisympäristöä käytettäisiin myös yhteiskunnan tunnistamien tarpeiden ratkaisun yhtenä keinona. Selvitystyön aikana nousi kolme sellaista kysymysryhmää, jossa halukkaiden opistojen ryhmä voisi erillissopimuksella ottaa hoitaakseen erityistehtäviä.

Suuntautumisvuosi

Yhteiskunnan kannalta on suuri tarve lyhentää opintoaikoja ja saada nuoret peruskoulutuksen jälkeen nopeasti jatko-opintoihin. On kuitenkin hyvin tärkeää havaita, että kaikki eivät ole kypsiä elämänuran nopeaan valintaan. Siihen pakottamalla saadaan aikaan vääriä valintoja, opintojen keskeytyksiä ja niin yksilölle kuin yhteiskunnallekin kalliita myöhempää uranvaihtoja. Siksi opintoaikoja koskevassa keskustelussa tulee voimakkaasti tähdentää, että hyvin käytetty ja edellä kuvatuttuun tapaan sivistyspainotteinen suuntautumisvuosi on useassa tapauksessa erinomainen ratkaisu. Se antaa mahdollisuuden sivistyä ihmisenä ja kansalaisena tavalla, joka hyödyttää ja rikastuttaa loppuelämää, selkeyttää omia tavoitteita ja mahdollisuuksia elämässä, luo siltä ammatillisiin jatko-opintoihin ja tosiasiaissa myös nopeuttaa niitä. Nopeuttamista lisää, jos kansanopisto-opinnot luetaan hyväksi jatkokoulutuksessa.

Kansalaiskoulu

Suuri kysymys on niiden nuorten joukko, jotka eivät peruskoulutuksen jälkeen löydä tietään sen enempää jatkokoulutukseen kuin työelämänsäkään. Syrjäytyminen on inhimillisesti, mutta myös yhteiskunnan kustannusten kannalta suuri ongelma. Siksi kansanopistoissa jo tehdyn kehitystyön pohjalle tulisi rakentaa kansanopistojen kansalaiskoulu, joka sisältäisi sivistyspainotteisesti osia 10-luokasta, yhteisöllisestä työstä, kansalaistaidoista ja elämänhallinnan opettelusta. Kaikille yhteinen opetussuunnitelma sallisi opistokohtaiset toteutukset, mutta kokonaisuus olisi riittävän selkeä yhteismarkkinoinnin pohjaksi. Opinnoissa sovellettaisiin sivistys- ja sosiaalipedagogiikkaa niin, että kurssi mahdollistaa oman elämäntarinan kehittymisen ja tervehtymisen. Valtionavun ehdot pitäisi rakentaa niin, että valtionosuus vastaa kustannuksia, myös iltatoiminnan osalta. Tarpeen mittaluokka on tässä niin suuri, että kansanopiston yhteisöllisyyteen perustuvat opinnot kannattaa käyttää hyväksi, vaikka samaan aikaan kehitetään myös ammatillista kymppiluokkaa.

Alueopisto

Osa kansanopistoista sijaitsee nopeasti taantuvilla alueilla ja ovat muuttumassa sivistyksen etuvartiosta jälkivartioksi. Joustavan luonteensa vuoksi näistä opistoista olisi mahdollista kehittää alueensa koulutus- ja sivistystarpeisiin monipuolisesti vastaavia oppimisen keskuksia. Tämä vaatisi oman kehitystyönsä osana aluepolitiikkaa.

Opistoryhmät ja yhteistyö

Voi olla viisasta varautua siihen, että muodostetaan käsitys *opistoryhmäkohtaisista* tehtävistä. Näin voidaan kehittää sekä toiminnan kestävä perustelu että toiminnan suunnittelun pohja. Ryhmäkohtaisuus on hyväksi riippumatta siitä, johtaako se ylläpitäjien yhdistämiseen.

Yhteistyötä on hyvä tarkastella myös sivistystyön työmuotojen välisenä opintokeskusten, kesäyliopistojen ja kansalaisopistojen kesken. On järkevää koota yhteen ne samataustaiset oppilaitokset, jotka voivat luontevasti toimia yhdessä. Hyvä esimerkki on kansanopistojen intensiivikurssien ja opintokeskusten hajautettujen opintojen yhteinen suunnittelu ja toteutus, jolla voi saada merkittäviä toiminnallisia ja taloudellisia etuja.

Edellä on alustava haarukointi sivistystyön ajankohtaisista tehtävistä. Kansanopistojen kentällä on hyvä mahdollisuus koota käsitys toiminnan painopisteistä ja dokumentoida niissä oleva sivistystarve. Näin sekä kansanopistoliikkeen ja kansanopistoryhmien ja -verkostojen rooli sekä kansanopistojen ylläpitöluvan perusteet saavat lujan perustansa osana koulujärjestelmää.

Myös kansanopistoihin kohdistuu rakenteiden suurentamisen paine. Sillä on perusteensa aikana, jona haetaan tehoa ja suorituskykyä. Toisaalta opistoissa on ilmeinen vastahanka opistojen tai edes ylläpitäjien yhdistymisiin eikä siinä ole kysymys yksinomaan muutosvastarinnasta. Suurillakaan opistoilla ei ole voimavaroja siihen, että ne ylläpitivät heikompia. Kahden köyhän liitto ei saa aikaan yhtä rikasta. Opisto on herkkäviritteinen yhteisö, jonka itsenäisyys on arvo sinänsä.

Kohti opistoverkostoja

Myös realistiset mahdollisuudet yhdistymisiin kannatta ennakkoluulottomasti miettiä. Monissa tapauksissa selkeästi päätetty ja organisoitu *verkosto* on kuitenkin yhdistymistä parempi ratkaisu. Näissä opistot muodostavat ryhmäkohtaisesti räätälöidyllä tavalla verkoston, jolle annetaan yhdessä hoidettavia tehtäviä. Voidaan ajatella myös useantasoisia verkostoja niin, että opisto voi tehtäväkohtaisesti osallistua useampaan verkostoon.

Myös muut ratkaisut yhteisistä *osakeyhtiöistä osuuskuntiin* kannattaa tutkia. Usein osuuskunta voi olla kansanopiston henkeen soveltuva ratkaisu. Verkostojen, osuuskuntien ja/tai osakeyhtiöiden avulla voidaan säilyttää opistojen itsenäisyys ja perimmäinen vastuu omasta toiminnastaan ja taloudestaan, mutta samalla saada aikaan suuren yksikön edut, joita ovat ainakin

- säästöt hankinnoissa ja hallinnossa,
- suurempi voima monitoroida sivistystarvetta,
- enemmän kapasiteettia suunnitella tarpeenmukaisia opintolinjoja,
- jossakin määrin toiminnan tehostaminen opistojen erikoistumisen avulla,
- mahdollisuus internaatinkin helpottamiin opiskelijavaihtoihin,
- yhteiset laatu- ja järjestelmät, kehitystyö ja laadunvarmistus,
- kyky ottaa vastaan suurempia ja myös maankattavia koulutustehtäviä,
- kyky rakentaa kansainvälistä yhteistyötä sekä
- tehostuva tiedotus ja markkinointi yhteisin ponnistuksin.

Oleellisin kysymys on se, miten yhteisiä tehtäviä suorittava *verkostoveturi* organisoidaan. Veturilla täytyy olla riittävästi valtuuksia, jotta se edustaa kokonaisuutta ja voi toimia sen puolesta ulospäin ja myös suhteessa opetushallintoon. Toisaalta on pidettävä huoli siitä, että veturi palvelee tasapuolisesti kaikkia ja kaikki hyötyvät sen toiminnasta. Keskeinen haaste on synnyttää koko verkostoon ns. kaksoisviitekehys, jonka mukaan asioita opitaan ajattelemaan sekä oman opiston että koko opistoverkoston edun näkökulmasta. Sellaisen kehittyminen vaatii aikaa.

Verkostoituminen on toiminnan tehostajana erinomainen, mutta samalla yhteistyötaitoja vaativa ja

vaarojakin sisältävä ratkaisu. Verkoston voivat muodostaa vain sellaiset yksiköt, jotka haluavat työskennellä yhdessä. Siksi on tärkeää tähdentää, että verkostosta pitää voida erota, jos se ei enää palvele omaa opistoa. Yhtä lailla verkostosta tulee voida erottaa jäsen, joka ei sopeudu yhteistyöhön tai joka toiminnallaan esimerkiksi pilaa verkoston laatukuvaa. Verkostoitumiseen tarvitaan sosiaalista pääomaa, erityisesti luottamusta. Kysymys on samalla sivistystehtävästä aidossa Bildung -mielessä. - Seuraavassa on kirjaan ”Menestyvä yritysverkosto” (2002, Edita) perustuvia maamerkkejä, joita verkostoituvien on hyvä ottaa prosessissa huomioon.

1. Verkosto tarvitsee selkeän vision. Tätä ei voi ylikorostaa. Jos osanottajille jää erilaisia odotuksia siitä, mitä yhteistyöllä tavoitellaan, edessä on loputon määrä kiistoja. Siksi yhteisen vision rakentamiseen kannattaa panna aikaa. Monia keskustelut turhauttavat, mutta kannattaa muistaa japanilaisen yrityskehittäjä Ikujiro Nonakan neuvo: pisin tie on lyhin. Riittävän pitkä keskustelu tavoitteesta palkitsee itsensä yhtenäisinä odotuksina ja hyvänä yhteistyönä.
2. Visiota helpottanee, jos osallistuvilla opistoilla on sama aatteellinen tausta. Tosin tämäkin kannattaa harkita tarkasti. Joskus suvun riidat saattavat olla katkeria ja yhteistyö vieraiden kanssa helpompaa. Verkostoon ei kannata koteloida energiaa kuluttavia ristiriitoja. Veturi ei voi myöskään pakottaa verkoston osaan johonkin, mitä tämä ei halua. Silti aatteellinen yhteys on useimmissa tapauksissa verkoston voimavara. Tätä tehostaa, jos taustajärjestö näkee opistojensa arvon.
3. Verkoston veturifunktio tulee organisoida hyvin. Mahdollisuuksia on useita, mutta tässä paras lienee sellainen, jossa jokainen yksikkö on konsensusperiaatteella ja tasavertaisena mukana veturin hallinnossa. Veturin tehtävät tulee organisoida ja päättää selkeästi. Silti rakenne tulee pitää matalana ja yksinkertaisena. Kannattaa välttää vaara, että suuren koon tuottama hyöty hupenee kasvaneisiin yhteydenpitokustannuksiin.
4. Veturin tulee pitää huolta siitä, että verkosto on avoin ja osakkaille läpinäkyvä, mihin verkosto myös virtuaalisena yhteisönä antaa uudet mahdollisuudet. Verkoston etujen ja rasitusten tulee jakautua niin, että molemmat tasapainottuvat ainakin keskipitkällä aikavälillä. Pahin yhteistyön tuholainen on epäily siitä, että yhteistyö hyödyttää toisia enemmän kuin meitä.
5. Ongelmista tulee puhua heti ja niiden oikeilla nimillä. Verkostossa yhden yksikön maine vaikuttaa kokonaisuuteen. Liika herramiesmäisyys ja ymmärtäminen ovat yhtä paha yhteistyön vihollinen kuin liian tiukka kuri. Perussääntö on, että vain ne, jotka osaavat tehdä yhteistyötä, menestyvät nykymaailman kovassa kilpailussa.
6. Verkosto kannattaa alusta pitäen organisoidaan oppivaksi organisaatioksi, jossa yhteistyön antamaa voimallisää käytetään verkoston ydinosaamisen kehittämiseen yhtenä keinona yhteiset kehityshankkeet.

Verkostomaisen syvän suhteen tunnusmerkit ovat (Strömmerin ja Vesalaisen mukaan) seuraavat: samansuuntaiset visiot, osaamisen täydentävyys, luottamus verkoston ideaan ja jäseniin, läpinäkyvyys, vastavuoroisuus, yhdessä ja toisilta oppiminen, pitkäjänteisyys, kulttuurien yhteensopivuus ja kaksoisviitekehys. Kaikkia näitä on koko ajan hyvä pitää silmällä, kun verkostoa rakennetaan ja kehitetään.

Kansanopisto sivistyskeitaana

Kansanopisto on nyt ja jatkossa arvokas osa suomalaista sivistystä. Herkästi reagoivana sillä on tärkeä asema osana suomalaista kasvatusta. Erityinen vastuu asiasta on opistojen hallinnolla.

Toivottavasti kooste kevään 2009 keskusteluista antaa virikkeitä toiminnan jatkuvaan kehittämiseen niin, että arvokas perintö voi vastata nykyihmisen sivistystarpeisiin. Oman tehtävätietoisuuden pohjalta kansanopiston merkitys on mahdollista välittää opetushallinnolle ja kaikille suomalaisille.